

Marcin Mikołajczyk

Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Książnica Pedagogiczna im. A. Parczewskiego w Kaliszu
e-mail: agromik@poczta.fm

[Książka w kulturze Greków w Rzeczypospolitej w XVI–XIX wieku. Rekonesans

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/0860-7435.26.04>

Abstrakt: Celem artykułu jest zebranie i zasygnalizowanie dotychczasowych informacji na temat książki wśród Greków zamieszkujących Rzeczpospolitą. Na podstawie literatury przedmiotu oraz materiałów archiwalnych przedstawiono działalność Greków w szkole ostrogskiej, Bractwie lwowskim, biblioteki cerkiewne oraz prywatne księgozbiory przedstawicieli nacji greckiej.

Słowa kluczowe: Grecy, księgozbiory, biblioteki cerkiewne, Jan Konstanty Żupański

[Wstęp

W państwie wielonarodowościowym, jakim była Rzeczpospolita, swoje miejsce znaleźli również Grecy. Istniały dwie główne przyczyny emigracji greckiej na ziemię polskie: ekonomiczne (przede wszystkim handlowe) oraz polityczne, w szczególności terror turecki wobec ludności podbitych ziem (Przygodzki, 2006, s. 56; Mikołajczyk, 2014, s. 89–90). Jak zauważa Konrad Kuczara, w XVI w. wielu Greków podróżowało przez ziemię Słowian wschodnich. Ich głównym celem była Moskwa, gdzie szukali wsparcia finansowego dla Kościoła prawosławnego. W drodze do Moskwy najczęściej przejeżdżali przez Rzeczpospolitą. Zdarzało się, że niektórzy greccy duchowni

osiadali w niej na dłużej i pracowali na rzecz Kościoła ruskiego (Kuczara, 2012, s. 52–53). Kolejna fala emigracji greckiej napłynęła do Rzeczypospolitej w XVIII w. z terenów monarchii habsburskiej, a w szczególności miast Królestwa Węgierskiego (Budy, Pesztu, Miszkolca, Tokaju, Egeru). Przyczynił się do tego pokój zawarty w Karłowicach w 1699 r. pomiędzy Turcją a Austrią, Wenecją i Polską. Na mocy tego porozumienia Austria uzyskała ważne klauzule handlowe i religijne. W tym okresie powstały małe, ale prężne wspólnoty w Opatowie, Lublinie, Kaliszu, Piotrkowie, Poznaniu oraz Warszawie. W monumentalnym dziele Tadeusza Korzona pt. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)* możemy przeczytać: „Grecy, nie liczni, trudnili się handlem win i towarów wschodnich po miastach” (Korzon, 1897, t. I, s. 234).

Od dawna wysuwano postulat konieczności opracowania zagadnienia, jakim jest rola książki wśród grup innowierczych w Rzeczypospolitej. Jak podkreśla Barbara Bieńkowska w pracy, wydanej w 1976 r.:

W wielonarodowościowej Rzeczypospolitej działały różne kościoły gromadzące rozliczne zbiory. Powstawały bogate biblioteki przy parafiach luterzańskich i kalwińskich. Ważną rolę odgrywały książki w zbiorach arikańskich i braci czeskich. Poważne miejsce w dziejach książki zajmują księgi produkowane, rozpowszechniane i użytkowane w kręgach kościołów prawosławnych i unickich, gdzie do XVIII w. panowała wysoka kultura książki rękopiśmiennej. Te istotne dla naszej kultury zagadnienia oczekują jeszcze na wnikliwe opracowanie naukowe. W tym miejscu musimy poprzestać tylko na sygnale, że książka w okresie dawnej Polski cementowała wspólnoty religijne, odgrywając ważną rolę w życiu poszczególnych wyznań, a z drugiej strony organizacje kościelne w znacznym stopniu wpływały na dzieje książki, kształtując niejednokrotnie jej treść i postać, oddziałując na produkcję, gromadzenie i czytelnictwo (Bieńkowska, 1976, s. 214).

Poniższe opracowanie nie rości sobie pretensji do całościowego spełnienia tego dezyderatu. Jest tylko próbą zebrania i zasygnalizowania dotychczasowych informacji na temat książki wśród Greków zamieszkujących Rzeczypospolitą. Tekst ma w założeniu posłużyć jako punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych badań nad poruszoną w nim problematyką.

Przy przygotowywaniu pracy wykorzystano przede wszystkim informacje zawarte w istniejących już opracowaniach, poruszających interesujące autora zagadnienia. Wiele cennych informacji pozyskano z prac Dionizego Zubrzyckiego (1836), księdza Sadoka Barączka (*Pamiętnik Dziejów...*, 1855), W. Zagórskiego (1893) oraz Władysława Łozińskiego (1902), Józefa Fritza (1928), Edwarda Chwalewika (1991) i Józefa Skoczka (1939). Temat Akademii w Ostrogu oraz działalność w niej Greków poruszają w swoich pracach To-

masz Kempa (2002, 2010), Borys A. Gudziak (2008), Antoni Mironowicz (2010), Urszula Pawluczuk (2011) oraz Konrad Kuczara (2012). Informacje dotyczące działalności biblioteki i księgarni Bractwa Stauropigialnego we Lwowie oraz wiadomości na temat księgozbiorów lwowskich Greków pozyskano z prac Edwarda Różyckiego (1991; 1994; 2001) oraz w mniejszym stopniu Ihora Lylo (2002; 2012; 2016). Na temat Jana K. Żupańskiego pisali m. in. Marceł Motty (1957), Maria Wicherkiewiczowa (2002), Jarosław Maciejewski (1959; 1981), Tadeusz Popiel (1972), Artur Kijas (1977), Mirosław Foć i Monika Romanowska (1996), Elżbieta Chadzinikolau (2000) oraz Artur Jazdon (2003). Dzieje kaliskich Greków-księgarzy przybliżył ostatnio Marcin Mikołajczyk (2017). W przypadku opisu księgozbiorów Atanazego Sawicza i Mikołaja Szymanowskiego autor wykorzystał inwentarze sporządzone przez kaliskich notariuszy Stanisława Kobyleckiego i Franciszka Nowosielskiego, przechowywane w Archiwum Państwowym w Kaliszu.

Strukturę pracy wyznaczają jej ramy chronologiczne XVI–XIX w. Autor przedstawił kolejno: XVI w. – działalność Greków w ostrogskiej Akademii, bibliotekę i księgarnię Bractwa Stauropigialnego we Lwowie; XVII w. – księgozbiory lwowskich mieszczan Konstantego Madzapety i Jana Mazarakię; XVIII w. – informacje o księgozbiorach zgromadzonych przy cerkwiach wybudowanych dzięki inicjatywie Greków, postać protopopa Konstantyna Ukutę Chartofilaxa; XIX w. – księgozbiór Atanazego Sawicza, Mikołaja Szymanowskiego, postać i działalność J. K. Żupańskiego, księgarnię rodzeństwa Rajko Grabowskich w Kaliszu oraz księgozbiór Dymitra Mawrosa.

Działalność Greków w ostrogskiej Akademii w XVI w.

Ostróg pod koniec XVI w. dzięki staraniom księcia Konstantego Wasyla Ostrogskiego stał się centrum kulturalnym i naukowym ruskiego prawosławia. Miejsce, które skupiało Greków, była ostrogska szkoła, zwana Akademią. W mieście przebywało około dziesięciu Greków. Kilku z nich uczestniczyło w pracach nad przygotowaniem *Biblii Ostrogskiej*. Najprawdopodobniej brali oni udział w zestawianiu biblijnych tekstów oraz zajmowali się nauczaniem w szkole, w której język grecki zajmował poczesne miejsce. Ostróg stał się przystanią dla Dionizego Rallu, metropolity Kizikos przybyłego z Krety. W mieście przebywał od połowy lat 70. XVI w. Najprawdopodobniej to właśnie on przywiózł do Ostroga rękopiśmienny egzemplarz Biblii w języku cerkiewnosłowiańskim, którą księciu Konstantemu ofiarował papież Grzegorz XIII. Pełnił również funkcję archimadryty monasteru drohobuskiego oraz doradzał księciu w kwestiach związanych z unią kościelną. W połowie lat 80. został wypędzony z dworu pod zarzutem szpiegostwa. Kolejnym był Grek Teofanis, nauczyciel w Akademii, cieszący się wielkim uznaniem księcia Kon-

stantego, o czym świadczy fakt, że wystarał się dla niego u króla Stefana Batorego o nadanie monasteru w Żydyczynie. Następnym był Nicefor Parashes (Parasios) Kantakuzen, pełniący funkcję protosyngla i egzarchy patriarchy konstantynopolitańskiego, nauczał w Ostrogu od maja 1596 r. do początku następnego roku. Uważany był za jednego z najwybitniejszych ówczesnych teologów prawosławnych. Z kolei Emmanuel Achileos, znany był jako polemista religijny, profesor Kolegium św. Atanazego w Rzymie. W 1595 r. prowadził korespondencję z Cyrylem Lukarysem i prawdopodobnie przyczynił się do jego przyjazdu do Ostroga. Natomiast Eustachy Nathanael był pochodzącym z Krety mnichem. Współuczestniczył w pracach nad wydaniem *Biblii Ostrogskiej*. Zajmował się również nauczaniem synów Konstantego Ostrogskiego: Aleksandra i Konstantego. Emmanuel Moschopulos do miasta przybył z Rzymu po ukończeniu tamtejszego kolegium niemieckiego, ale z powodu swoich intryg został wyrzucony z Ostroga, po czym udał się do Moskwy (Kempa, 2002, s. 69–71; Gudziak, 2008, s. 191–198; Kempa, 2010, s. 195–196; Borkowski, 2010; Mironowicz, 2010, s. 217–219; Kuczara, 2012, s. 47–52).

Wykładowcy oraz studenci ostrogskiej szkoły mieli do dyspozycji bibliotekę, należącą do Konstantego Ostrogskiego. W drugiej połowie XVI w. znajdowały się w niej cenne rękopiśmienne dzieła spisane w języku cerkiewnosłowiańskim i drukowane księgi. W bibliotece znaleźć było można również sporo dzieł protestanckich – utwory Szymona Budnego czy Grzegorza Pawła z Brzezin oraz katolickich. Nie brakowało także klasycznej literatury pięknej oraz książek z różnych dziedzin nauki (Kempa, 2010, s. 192–193).

Biblioteka Bractwa Stauropigialnego we Lwowie w XVI i XVII w. Wydawnictwa Bractwa Wileńskiego.

W XVI w. istniała we Lwowie duża i silna wspólnota grecka, składająca się w większości z kupców. Główną przyczyną tego stanu było usytuowanie miasta na ważnym szlaku handlowym. Podkreśla się, że działalność greckich kupców była jednym z najsilniejszych czynników wpływających na rozwój kulturalny i ekonomiczny Lwowa (Kuczara, 2012, s. 123; Lylo, 2012, s. 49–58; Deluga, 2013, s. 289–297). Można również dodać, że zarówno nauczanie, jak i działalność wydawnicza prawosławnych we Lwowie w XVI w. związane były z pracą żyjących w mieście Greków (Kuczara, 2012, s. 123–124).

Największym księgozbiorem społeczności ruskiej Lwowa (do której zaliczali się Grecy) była biblioteka Bractwa Stauropigialnego. Biblioteka powiększała się m.in. przez darowizny mieszczan, dary autorów, zakupy oraz przejęcie niedużego zbioru ksiąg liturgicznych cerkwi Uspienskiej, na który składały się:

Ewanhelie naprestolnoie srebrom opravleno po czotyrech uhliech 4 Ewanhelisty pozlotistaia, a na druhoy storonie 5 puklew samych srebrnych, Ewanhelii uczytelnych 4, Apostolow tyż 4, Minei misiacznych 13. wsiech, Triody postnych dwie, a trietia cwietnaia, Ochtaichów piatohlasnych dwa, a perwohlasnik iedin, Tri psalterie, erwan iedin, Dwa ustawy, a tretii czasoslowec, Tri prelohi na pergaminie, Jedna kniha na pargaminie, nauka w niei swiataho Joanna zlatoustaho, 15. Knih rozmaitych starodawnych (Zubrzczyki, 1836, s. 60).

W 1601 r. księgozbiór liczył 145 książek w języku ruskim, polskim (m.in.: *Modlitwy polskie*, *Siedem psalmów pokutnych*, *Żywot Pana Jezusa*, *Katechizm Polski*, *Godzinki Panny Maryi*, *Katechizm dla dzieci*, *Modlitwy nabożne*, *Historia o potopie*), łacińskim oraz greckim. W 1688 r. biblioteka liczyła już 392 pozycje. Księgozbiór zawierał podręczniki do nauki łaciny i greki oraz słowniki. Szeroko reprezentowana była literatura grecka różnych okresów w dziełach Ezopa, Eurypidesa, Pindara, Heliodora, Apolloniosa z Aleksandrii, Isokratesa i Demostenesa. Nie brakowało dzieł poetów i prozaików rzymskich: Wergiliusza, Owidiusza, Horacego, Cyserona. Historia reprezentowana była przez dzieła Ksenofonta, Tukidydesa, Dionizjosa z Halikarnasu czy Marcantonia Sabellicusa. Licznie reprezentowane były książki z innych dziedzin – religii, prawa czy filozofii (Różycki, 1994, s. 233–234).

Z księgozbioru korzystali głównie duchowni, mieszczanie, nauczyciele i uczniowie szkoły brackiej. Jak pisze W. Zagórski:

Troskliwości swej o szkołę dało bractwo lwowskie dowody i w tem, że własnym nakładem i drukiem wydawało książki szkolne i o nie się staralo. Cytowany wyżej paragr. 20. porządku szkolnego wspomina o dyalektyce, retoryce i innych filozoficznych pismach, które przelożono na język słowiański w szkole lwowskiej. Nadto według spisu, zachowanego w archiwum Stauropigii z r. 1601, miało się znajdować w bibliotece bractwa wiele ksiąg drukowanych i pisanych, przeznaczonych do nauki szkolnej, jakoto: ewangelii, apostołów, zborników, pisma Jan Zlotoustego, Nikona, Maxyma Greka, kronika mała ruska, chronografia; po grecku: Arystoteles, Lukian, Nicefor z łacińskim przekładem; po łacinie: pisma Cicerona, Waleryusza Maxyma, Owidyusza, Wergilego, Horacego, łacińska gramatyka, dykcyonaryusz, dyalektyka i retoryka. Z ksiąg tych jednak ani śladu się nie zachowało. Z pomiędzy innych książek, przeznaczonych do nauki szkolnej, jak: gramatyki słowiańskiej Laurentego Zyzaniego, tagoż azbuky, gramatyki Melecjusza Smotryckiego wyd. r. 1619 i Słownika Pamwy Beryndy, zachowała się i najwcześniejszą jest wspomniana gramatyka grecko słowiańska, ułożona w szkole lwowskiej i wydana nakładem i drukiem bractwa r. 1591. Dziś należy ona do rzadkości bibliograficznych (Zagórski, 1893, s. 941).

Wiadomo, że Grek Arsenios, biskup Dimonikonu i Elassonu, który w szkole brackiej uczył przez dwa lata literatury, gramatyki, ortografii i składni języka greckiego, wykorzystywał do nauczania *Gramatykę* Laskarisa, dzieła Filipa Melanchtona, Martyna Kruzija oraz Nikolasa Klenara (Pawluczuk, 2011, s. 66; Kuczara, 2012, s. 129).

Jednak, jak zauważa Edward Różycki, zgromadzony księgozbiór mógł być również pomocny w pracy miejscowych drukarzy i innych pracowników drukarni, np. korektorów czy leksykografów ruskich. Książki wypożyczano duchownym i świeckim osobom z Kijowa i Wilna (Różycki, 1994, s. 233).

Ważną rolę odgrywała działalność księgarni Bractwa Stauropigialnego. Była to jedyna cerkiewna placówka tego typu we Lwowie. Wydawnictwa drukarni brackiej kolportowane były na Rusi Czerwonej, Wołyniu, Podolu, Zakarpaciu, w Mołdawii, Moskwie, ale docierały również do Węgier, Serbii, Macedonii, Grecji oraz Palestyny, dokąd trafiały jako dary. Książki wydane przez bracką tłocznnię docierały także do Europy Zachodniej (Różycki, 1991, s. 171–175).

Papier na potrzeby drukarni brackiej sprowadzano m. in. z Gdańska. Według przekazów archiwalnych, z Lwowa eksportowano go aż na Synaj (Deluga, 2003, s. 49).

Równie prężnie działało wileńskie Bractwo. W 1588 r. otrzymało ono od patriarchy Konstantynopola pozwolenie na założenie drukarni, potwierdzone w 1589 r. wydanym przez Zygmunta III Wazę przywilejem, w którym można przeczytać: "I knihi wsiakije, staraho i nowaho zakonu tak w nauce szkolnej jako i cerkwi potrzebnije po kgriecku, po slowacku (?), po rusku i po polsku drukowati pozwalajem" (Abramowicz, 1925, s. 70). W 1596 r. Laurencjusz Zyzani wydał w Wilnie gramatykę słowiańską. Zapewne z inicjatywy Cyryla Lukarysa z drukarni brackiej wyszła pierwsza w Wilnie książka w języku greckim *Dialog*, autorstwa Melecjusza Pigasa. Od tego momentu drukarnie Bractwa, ale także inne drukarnie wileńskie i Wielkiego Księstwa Litewskiego, wydawały druki w języku greckim (Pawluczuk, 2011, s. 62).

❏ Księgozbiory Greków lwowskich w XVII w.

Właścicielem największego księgozbioru wśród lwowskich Greków był Konstanty Madzapeta (Mezapeta, Medzapeta), kupiec i działacz Stauropigii. Zachował się spis należących do niego książek (Skoczek, 1939, s. 391–400). Konstanty zmarł w 1648 r. w Warszawie (na temat roku i miejsca śmierci por.: Różycki, 1994, s. 234; Lyło, 2002, s. 120), do stolicy trafił uciekając przed wojskami Chmielnickiego. Inwentarz, zawierający ok. 140 pozycji, został spisany prawie półtora roku później, trudno więc oszacować, ile pozycji liczył pier-

wotnie (Łoziński, 1902, s. 324–325; Różycki, 1994, s. 234). W *Pamiętniku Dziejów Polski* czytamy: „Constantinus Mezapeta Grek umarł 1649 r. we Lwowie, księgi pozostałe po nim szczególniejsze: Biblia graeca in fol.; Historia Polonorum in 4.; Psalterz stary ruski. Modlitwy polskie z ruskich przetłumaczone; Psalterz Bogarodzicy; Pateryk Kijowski; Legatia Xięcia Zbaraskiego; Psalterz ruski Wileński; Polustaw ruski in folio; Triodion ruski in folio; Zielnik in fol.; Modlitwy ruskie Wertohrad; Psalterz polski in 8; Historia Maryi Egipcyackiej ruska; Apologia Smotryckiego; Nowiny nowe od Gustawa do Cesarza i Dwór Cara Tureckiego” (*Pamiętnik Dziejów...*, 1855, s. 40). Władysław Łoziński w swojej pracy na temat lwowskiego patrycjatu pisze o Madzapecie i jego bibliotece:

Człowiek zamożny i bardzo wykształcony, posiadał znaczną bibliotekę, w której, rzecz charakterystyczna, przeważały książki łacińskie i polskie, jak to wykazuje inwentarz spisany po jego śmierci w roku 1650. Znajdujemy w spisie książek Mezapety dzieła jak: Wieczność piekielna, Katechizm rzymski, Historia Polonorum, Historye rozmaite, Ścieżka do miłości, Legacya Zbarazkiego, Herbarz polski, Kazania Skargi, Kronika Paseckiego, Kazania Birkowskiego, Zielnik, Żywoty Świętych, Zwierciadło przykładów, Rozmowa z rabinem, Hippika o koniach, Kronika polska, Historia o Meluzynie, Tobiasz pobożny, Adagia Cnapii, polski przekład Eneidy Wergila, Juliusz Florus po polsku, Historia o Fortunacie, Nędza z biedą, Pieśni różne, Nowiny nowe od Gustawa do Cesarza, Złota wolność koronna itd. Z ksiąg łacińskich znajdują się w bibliotece Mezapety Rhetoricus, Alberti Magni Secreta, Apollo Togatus a dalej dzieła Marcyalisa, Liwiusza, Owida itd.; z ksiąg greckich tylko biblia i Demostenes; z publikacji współczesnych liturgijnych i polemicznych Apologia Smotryckiego, O świaszczeństwie ruskiem, Minnerwa Ruska, Rzewny płacz Mohily, Disputatio Lubelska itd. (Łoziński, 1902, s. 324).

Z kolei Józef Fritz tak scharakteryzował omawiany księgozbiór: „Konstanty Mezapeta rusin, senior stauropigij uciekł w r. 1648 przed Kozakami do Warszawy i zmarł tamże. Inwentarz jego sporządzony w 1649 r. obejmuje około 140 ksiąg greckich, ruskich czeskich i łacińskich, wymienia książki ludowe, dzieła z zakresu muzyki, retoryki, pisma protestanckie, Nowiny nowe, z lekarskich Galena, Szkołę Salernitańską, Zielnik i t.p” (Fritz, 1928, s. 28).

Jak stwierdza E. Różycki, nie da się definitywnie rozstrzygnąć, jaką funkcję pełnił ten księgozbiór. Najprawdopodobniej, przynajmniej w części, stanowił fragment przejętego przez Madzapetę długu. Na handlowy charakter księgozbioru wskazuje większa liczba niektórych tytułów – np. 2 egz. *Apologii* M. Smotryckiego czy kilkadziesiąt sztuk partesów ruskich (Różycki, 1994, s. 234). Pewne jest, że Konstanty, jako kupiec posiadający rozległe stosunki handlowe zarówno z kupcami krajowymi, jak i zagranicznymi, prowadził

również handel książką. Jako senior Bractwa miał łatwy dostęp do jego wydawnictw. Handlował również książkami tłoczonymi w drukarni Michała Śloski oraz Ławry Kijowsko-Peczerskiej. W handlu książką pomocne były związki rodzinne: żoną Madzapety była Anna Bojarska, córka popa, który także trudnił się handlem książką (Różycki, 1991, s. 176–178). Wspomnieć należy, że po śmierci męża Anna zajmowała się wyprzedając jego książek. Znany jest fakt z 1646 r., kiedy to M. Śloska wydrukował 300 szt. *Apostolów* po 5 zł. każdy, zaś Madzapeta sprzedawał je po 8 zł. Wywołało to sprzeciw drukarza, który pozwał kupca do sądu (Topolska, 1984, s. 175). Przed 1646 r. Konstanty, posługując się najprawdopodobniej swoim oraz cerkiewnym kapitałem, zawarł ze Śloską i Langiszem spółkę na zakup tysiąca egzemplarzy *Triodi* u Piotra Mohyły (Różycki, 1991, s. 181). Na prywatny charakter księgozbioru wskazywać może fakt, że ojciec Konstantego, Mano, był właścicielem dużej biblioteki, w której szczególne miejsce zajmowała *Biblia Graeca in folio* (Lylo, 2002, s. 119), najprawdopodobniej ta sama, która występuje na pierwszym miejscu inwentarza biblioteki Konstantego. Przyjąć więc można, z dużą dozą prawdopodobieństwa, że znaczną część księgozbioru kupiec odziedziczył po ojcu.

Niewiele informacji posiadamy o księgozbiorze Jana Mazarakiiego. W inwentarzu z marca 1690 r. zapisano, że był właścicielem: „ksiąg roznych authorów szafa we trzy rzędy, między któremi iest wielki wolumen constitucyi y statut [...] Ewangielie we srebro oprawne y w Axamit Zielony Ruskie, kalendarzow z roznymi notatami trzy in quarto oraz Xsięga in folio w czerwonej papierowej oprawie kontraktów z Typografem ruskim y rachunki z nimże”. Wśród ksiąg w bibliotece Mazarakiiego znajdowała się na pewno *Akademia pobożności* Mikołaja z Mościsk, wydana w Krakowie w 1628 r. Swoje książki lwowski Grek oznaczał napisem *Ex cathalogo librorum Joannis Mazaraki* (Różycki, 2001, s. 36).

[Księgozbiory cerkwi greckich w Opatowie, Kaliszu, Lublinie, Piotrkowie, Poznaniu i Warszawie w XVIII i XIX w.

Dysponujemy bardzo skromnymi informacjami na temat księgozbiorów zgromadzonych przy cerkwiach, zbudowanych dzięki inicjatywie Greków. Cerkwie te powstały w drugiej połowie XVIII w. w Opatowie (1778 r.), Kaliszu (1782 r.), Lublinie (1786 r.), Piotrkowie (1788 r.), Poznaniu (przed 1793 r.) oraz Warszawie (1796 r.). W literaturze możemy najczęściej spotkać dość lakoniczne informacje, że księgi liturgiczne w języku greckim wydrukowane zostały w Wenecji i z błogosławieństwem patriarchy jerozolimskiego sprowadzone zostały do Królestwa Polskiego. W skarbcu rzymskokatolickiej kolegia-

ty pw. św. Marcina Biskupa w Opatowie, znajduje się szafa na książki z greckim napisem „lekarstwo dla duszy” (Sławiński, 2006, s. 20). Szafa pierwotnie była własnością greckiej wspólnoty, do skarbcza kolegiaty trafiła zapewne w czasie przeniesienia opatowskiej cerkwi do Radomia. Do najcenniejszych utensyliów piotrkowskiej cerkwi zaliczane były księgi mszalne sprowadzone z Wenecji, dzięki staraniom jej kapłana, Grzegorza Sergulowskiego. Wśród nich wyróżniała się w szczególności *Ewangelia* oprawiona w srebro, wydana w 1780 r. (Mikołajczyk, 2015, s. 41). W poznańskiej kaplicy znajdowały się „książki liturgiczne i mszały o pięknej oprawie” (Wicherkiewiczowa, 2002, s. 55). Nieco więcej informacji posiadamy na temat księgozbioru kaliskiej cerkwi. Dzięki spisowi wykonanemu przez notariusza Stanisława Kobyleckiego po śmierci Atanazego Sawicza wiemy, że w posiadaniu kapłana były książki cerkiewne. W akcie czytamy: „przedstawił także księzek liczbę znaczną w opieczętowaniu będące przy pozostałości zmarłego to jest rossyjskich sztuk 41. i greckich 24. Jako że są istotnie właściwe miejsca tutejszego Greckiego Kościoła jak sumiennie twierdzi tenże przedstawiający pozostałości Zmarłego z tąd do tegoż Kościoła zabrane zostały” (APK, Akta not. Stanisława Kobyleckiego...). Przebywający w Kaliszu w 1833 r. Namiestnik Królestwa Polskiego, Iwan Paskiewicz, przeznaczył na zakup ksiąg do cerkwi kwotę 1100 zł. (Chodyński, 1891, s. 3).

Księgozbiory prywatne kaliskich i poznańskich Greków

Właścicielem zasobnego księgozbioru był zapewne Konstantyn Ukuta Chartofilax, duchowny greckiej wspólnoty w Poznaniu, protopop cerkwi województw wielkopolskich. Pochodził z miasta Moskopole. Był autorem wydanej w Wiedniu w 1797 r. u braci Markides Pulio, pracy pt. *Nowa pedagogia czyli Elementarz łatwy do nauki dla małych dzieci, do nauki Romano-wołoskiej na pożytek powszechny Romano-Wołochów* (Papahagi, 1909, s. 44–101; Tenże, 1925, s. 35; Iorga, 1924 s. 38; A. S., 1935, s. 8). Konstantyn uczestniczył w obradach Kongregacji pińskiej w 1791 r. jako jedyny duchowny przedstawiciel województw wielkopolskich i prawdopodobnie wszystkich gmin prawosławnych założonych przez Greków. Został wybrany jednym z jedenastu asesorów Kongregacji. W dniu 2 lutego odprawił nabożeństwo w języku greckim. Jego mowa, wygłoszona w języku greckim 2 lipca, otwierała jedno z posiedzeń Kongregacji. W 1798 r. podarował przetłumaczone przez siebie z języka greckiego na łacinę wiersze przebywającemu w Poznaniu ministrowi von Vossowi. Zmarł 5 sierpnia 1799 r. Pochodził z tzw. świeckiego duchowieństwa, po swojej śmierci w Poznaniu pozostawił żonę wraz z dziećmi,

Marcin Mikołajczyk

którymi opiekował się Atanazy Sawicz (Sakowicz, 1935, s. 3, 74–75, 184, 186, 189, 190, 192, 260; Mikołajczyk, 2014, s. 99–100).

Blisko 150 tytułów składało się na prywatną bibliotekę Atanazego Sawicza. Urodził się on w 1776 r. w mieście Novi w Dalmacji. Był zakonnikiem reguły św. Bazylego. Jako diakon przebywał przez jakiś czas w monasterze św. Jerzego w mieście Bogowadzia. W 1799 r. decyzją biskupa bukowińskiego, na prośbę poznańskich Greków, został oddelegowany do sprawowania posługi kapłańskiej w Poznaniu. W tym czasie udzielał także sakramentów w Kaliszu i Gostyniu. Czas kapelaństwa w Poznaniu zakończył 31 stycznia 1807 r. Rok później przeniósł się do Kalisza, obejmując na 19 lat tamtejszą parafię grecką. Za jego kapelaństwa kaliska gmina otrzymała nową cerkiew oraz utworzono szkołę wyznaniową. Zmarł 22 VI 1827 r. Inwentarz pośmiertny, spisany przez kaliskiego notariusza Stanisława Kobyleckiego, wśród wielu mobiliów wymienia również książki będące w posiadaniu duchownego. Spis książek podzielony został na tytuły w języku niemieckim, m.in.:

(...) książka w języku niemieckim nieoprawna pod tytułem Encyklopedia w sześciu tomach z roku 1809, Nowa Teologiczna Biblioteka Jana Augusta Erzact w języku niemieckim złożona z książek siedmiu oprawnych czyli tomów siedmiu z lat 1774 do szóstego, Zbiór poetyczny z kopersztychami Starego i Nowego Testamentu, Miscelanea Filosofica, Wolter w języku niemieckim i polskim nieoprawny, Książka magiczna, Opis krótki geograficzny w oprawie, Historia naturalna w oprawie, Pismo Święte w oprawie, Życie i opis Sokratesa w oprawie, Książka na trzecią klasę bez oprawy, książka mała wynalazków różnych, Historia statystyczna bez oprawy, Historia naturalna z kopersztychami, Historia węgierskiego kraju z kopersztychami, książka kucharska, Opis chrześcijaństwa w Turczach, książka opisująca wody mineralne, Maria Stuart, Listy filozoficzne, książeczka bez oprawy domowych lekarstw, Słownik polsko-niemiecko-francuski w oprawie, Opis wojny z Turkami Węgrów i Wenetów roku 1717;

w języku polskim, m. in.:

Kodeks trzech tomów Napoleona z 1810 r., Kodeks postępowania sądowego z 1810 r., Gruntowna Teologia. Rozmowy z roku 1758, Przepis służby dla szpitalów wojskowych rossyjskich, Historia Jakobinizmu 1812 roku w czterech tomach, Kazania przez Muzolfa 1806 r., Rada dla pospólstwa względem zdrowia przez Doktora Tyssota, Arytmetyka praktyczna z r. 1806, O staranności wokół kobiet, Wzory do aktów cywilnych, Jakoba Kog Geografia historyczna dla zabawy i nauki młodzieży [3 tomy], Opis chorób prędkiego ratunku potrzebujących, Sposoby do leczenia różnych chorób, Opisanie balsamicznego plastru czy Uwagi nad duchami mocnymi, Compendium medicum;

w języku rosyjskim:

Anegdoty, Słownik Grecko Ruski, Historia w języku rosyjskim, Pieśnie Ruskie, Żórnal [!] Rossyjski z 1798, 1801, 1803 r., Książka lekarska, Gramatyka szkolna rosyjska, niemiecka, łacińska, Rozmowy o spokoyności, Kalendarz rosyjski z 1803 r., Historya polityczna Europeyska, Przepowiednie o końcu świata, Pieśni o zwycięstwie nad Francuzami, Książka rozbioru dzieł M. Lutra, Książka Doktorska, Gazety rosyjskie w pace;

w języku greckim:

Książka niecała o Śmierci Chrystusa w językach łacińskim, hebrajskim i greckim, Ewangelie w językach Greckim, Niemieckim, Łacińskim, Hebrajskim, Książka z Ewangelią Grecko Łacińska czy Komedia Kocebue w języku Greckim (APK, Akta not. Stanisława Kobyleckiego...).

W mniejszej ilości w księgozbiornie występowały książki w języku łacińskim oraz francuskim. Inwentarz wymienia również pozycję pod tytułem *Zbierana historia bĳpobondry i sposób ich leczenia ręką zmarłego spisana*.

Już pobieżna analiza zawartości biblioteki Atanazego Sawicza wskazuje, iż nie stanowiła ona przypadkowego zbioru ksiąg, a tworzyła wsparcie w działalności dydaktycznej, naukowej, duszpasterskiej oraz społecznej prowadzonej przez duchownego.

Zgoła inny charakter ma zbiór ksiąg zgromadzony przez kolejnego kaliskiego Greka – Mikołaja Szymanowskiego. Kupiec, właściciel winiarni w Kaliszu, posiadał 13 sztuk dzienników handlowych z lat 1824–1836, wszystkie z „papieru szęplowanego zwyczajnego uformowane i przez urzędy, tj. Muncypalny i Celny przywieszeniu właściwych pieczęci należycie zaświadczone – każdy z nich po 48 kart w sobie zawierający” oraz dziennik z roku 1837 do dnia 19 lipca doprowadzony. Znajdowała się tam również księga handlowa oznaczona przez właściciela: M 1 Lit. A „na samym czele mająca całą iedną stronnicę ostemplowaną przez Wężyka Naczelnika Komory zastępcę Rewizora Generalnego zaświadczona z kart 142, czyli stronnic 284 składająca się, częścią po Grecku, a częścią po polsku pisana, mająca kont różnych osób które się w handlu winnym zadłużyli”. Kolejne dwie księgi oznaczone zostały literą B (na lata 1810–1836) i literą C (na lata 1818–1832). M. Szymanowski posiadał również oddzielną księgę z rewersami, rachunkami handlowymi oraz korespondencją (APK, Akta not. Franciszka Nowosielskiego...). Pełniący także rolę epitropa, kupiec posiadał w swoim domu kilka ksiąg dozoru kościelnego, a były to:

fascykul zawierający w sobie papiery dotyczące się interesów i obrachunków Kościoła Greckiego z kart 20 składający się; akta dotyczące się interesów Kościoła Greckiego w Kaliszu z kart 29 składający się; fascykul zawie-

rający rachunki tegoż Kościoła z roku 1834, z kart 16 składający się; akta ręczne dozoru Kościoła Greckiego w Kaliszu dotyczące się sprzedaży domu pod nr 20 położonego, dawniej Kaplicą Grecką zwanego, z kart 34 składające się; książeczka kwitowa tycząca się opłaty podatku z domu pod nr 19, dawniej Kaplicą Grecką zwanego, z kart 24 składająca się (APK, Akta not. Franciszka Nowosielskiego...).

Życie i działalność Jana Konstantego Żupańskiego

Niewątpliwie najsłynniejszym polskim Grekiem, który całe swoje życie poświęcił książce, był Jan Konstanty Żupański. Rodzina przyszłego księgarza i wydawcy przybyła do Poznania najprawdopodobniej około roku 1770, z miejscowości Filipopolis. Pierwotnie nazywali się Zupanos. Dziad Jana Konstantego, Joannides Constantinides Zupanos, w przeciwieństwie do innych Greków przybył do Poznania razem z żoną. Zajmował się głównie handlem winem i szybko dorobił się pokaźnego majątku. Już w 1803 r. zakupił kamienicę nr 58 przy Starym Rynku.

Data urodzenia Jana Konstantego nie jest dokładnie znana. Nekrologi, które ukazały się tuż po jego śmierci, podają rok 1801, natomiast historycy zajmujący się wydawcą, za najbardziej prawdopodobny przyjmują rok 1804 (por. Foć & Romanowska, 1996, s. 22, przyp. 43 i 44). Chrzest otrzymał z rąk Atanazego Sawicza. Okres dziecięcy i szkolny spędził Jan Konstanty w Poznaniu. W latach 1818–1826 uczęszczał do Gimnazjum św. Marii Magdaleny, w którym uczył się dobrze. W domu przyszłego wydawcy silnie kultywowane były tradycje greckie, na których straży stała matka Greczynka. Jak pisze Maria Wicherkiewiczowa, w domu znajdowały się: „[...] portrety stare w kontuszach i ubiorach greckich, puchary z napisami, księgi i różne przedmioty, [...] księga w którą wpisywano ważniejsze chwile i zdarzenia, jak chrzty, śluby, pogrzeby [...] księga ta w języku starogreckim została założona w roku 1775” (Wicherkiewiczowa, 2002, s. 55).

Po ukończeniu gimnazjum J. K. Żupański wyjechał na studia prawnicze do Berlina. Po uzyskaniu tytułu sędziego w 1830 r. rozpoczął pracę jako aplikant przy Wyższym Sądzie Krajowym w Berlinie. W tym czasie współpracował też jako tłumacz i publicysta z czasopismami niemieckimi. Swoje, zazwyczaj anonimowe, artykuły ogłaszał w „Hamburger Zeitung, Leipziger Presse” oraz w wychodzącym w Poznaniu „Polnische Correspondenz”. W publikowanych przez siebie artykułach występował jako rzecznik polskich interesów. W tym okresie podjął się również przekładu na język niemiecki dzieła Romualda Hubego *Wzwód praw spadkowych słowiańskich*; tłumaczenie opublikowano w Poznaniu w 1836 r. W związku ze śmiercią swojego ojca Teodora w 1835 r.

i przejęciem znacznego majątku Jan Konstanty powrócił do Poznania. Spełniając zapotrzebowanie społeczne, wspólnie z autorem ukrywającym się pod pseudonimem A. M. przełożył czterotomowe dzieło Albrechta Blocka *Uwagi gospodarskie* oraz już samodzielnie *O uprawie lasów* Henryka Kotta. Obie książki wydano nakładem J. K. Żupańskiego; fakt ten uznać można za początek jego zainteresowań księgarsko-wydawniczych. Przyszły wydawca obracał się w kręgu ludzi skupionych wokół Kasyna Gostyńskiego – Karola Marcinkowskiego i Spółki Bazaru, propagatorów haseł pracy organicznej. Kontakty te niewątpliwie umocniły go w przekonaniu o słuszności decyzji założenia własnej księgarni z prawami nakładczymi (Foć & Romanowska, 1996, s. 25–27). W kilka miesięcy po złożeniu podania, 11 listopada 1839 r., w domu przy Starym Rynku 70, otwarta została księgarnia J. K. Żupańskiego. Początkowo zajmowała tylko jedno, ciasne pomieszczenie. W 1841 r. przeniesiono księgarnię na ul. Nową i już rok później powstała przy niej czytelnia, zaopatrzona głównie w dzieła francuskie i polskie. Księgarnia szybko stała się miejscem spotkań miejscowej elity kulturalnej, prężnym ośrodkiem promieniującym na cały Poznań, wsparciem dla wszelkich przejawów życia naukowego i kulturalnego. Przez 45 lat działalności Jan Konstanty wydał ponad sześćset tytułów, które ukazały się w przeszło siedmiuset tomach; informował o nich w licznych anonsach prasowych i ponad pięćdziesięciu katalogach. Prawie 95% jego własnych wydawnictw stanowiły książki polskojęzyczne. Dominowały wśród nich literatura piękna i historia, dalej: literatura religijna, społeczno-polityczna, filozoficzna, pedagogiczna, matematyczno-przyrodnicza, rolnicza, techniczna, medyczna oraz z zakresu sztuki. Swą ofertę wydawniczą firma J. K. Żupańskiego kierowała do wszystkich grup społecznych i zawodowych. Podobnie prężnie rozwijała się czytelnia-wypożyczalnia (Jazdon, 2003, s. 381–382).

J. K. Żupański uchodził wśród autorów za wydawcę bardzo życzliwego wobec nich. Działalność księgarza nie ograniczała się jedynie do wydawania książek. Występował on również w roli mecenasa. Przeznaczał znaczne sumy na rzecz ubogiej polskiej emigracji i inteligencji. Wysyłał książki Bibliotece Polskiej w Jassach. Prowadzenie księgarni i mecenat nie przeszkadzały mu w sprawowaniu ważnych funkcji obywatelskich. Od 1843 r. był członkiem Kasyna bazarowego, uczestniczył też w pracach Towarzystwa Naukowej Pomocy. Od chwili powołania w 1857 r. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk wchodził w jego skład, a w latach 1867–1868 sprawował funkcję przewodniczącego Wydziału Nauk Historycznych. Tak opisywał w swych wspomnieniach Jana Konstantego jego serdeczny przyjaciel, Marceli Motty:

[...] osobiście należał pan Konstanty do najprzyjemniejszych ludzi, jakich mieliśmy w Poznaniu. Niewielkiego wzrostu, krzepki i zwinny, twarz miał ładną i miłą, gestymi na tył zarzuconymi włosami odznaczoną i przypomi-

nającą bardzo twarz Mickiewicza z poznańskiego posągu Oleszczyńskiego, z czego, między nami mówiąc, bardzo był zadowolony. Uprzedzającej grzeczności dla każdego, w stosunkach bliższej przyjaźni okazywał się stałym i uslužnym jak rzadko, tak iż ci, którym zaufał, mogli w każdym razie liczyć na niego. Pogodnego przy tym usposobienia, rozmowny, biorąc żywy udział we wszystkim, witał z daleka miłym uśmiechem znajomych na ulicach i chwytal ich chętnie, wypytując lub rozpowiadając. Nie tylko w kołach polskich lubiono go powszechnie, lecz i między Niemcami i Żydami miał wielu życzliwych, chociaż do ostatnich z zasady po polsku zawsze przemawiał. Mimo różnicy religii, której wiernym pozostał raczej z tradycji rodzinnej aniżeli z przekonania, patriotą był szczerym i nieposzlakowanym; dlatego też, aby z duchem i dążnościami prawosławia rodzina jego i współwyznawcy poznańscy w żadne nie wchodzili stosunki, w ostatnich dwudziestu latach życia nie sprowadzał, ilekroć potrzeby religijne wymagały, popów rosyjskich z Kalisza, lecz z Lipska, narodowości greckiej (Motty, 1957, s. 77–78).

Ożenił się J. K. Żupański stosunkowo późno, bo dopiero w roku 1861, mając 57 lat. Pojął za żonę Katarzynę Duczyńską (także Greczynkę). Z małżeństwa tego w 1862 r. przyszedł na świat syn Stefan. Katarzyna urodziła jeszcze dwoje dzieci, które jednak w krótkim czasie zmarły. Swoją pracowitą żywot zakończył poznański „tytan książki” 30 grudnia 1883 r. Po jego śmierci księgarnię dalej prowadziła jego żona. W 1886 r. interes przejął syn, który zdołał prowadzić go do roku 1887. Wtedy sprzedał część zasobów Jarosławowi Leitgeberowi, a 29 listopada tegoż roku resztę książek wraz z prawami wydawniczymi zakupił Zygmunt Celichowski.

❏ Księgarnia rodzeństwa Rajko-Grabowskich w Kaliszu w II poł. XIX w.

W bogatej historii kaliskiego księgarstwa, poczesne miejsce zajmuje księgarnia rodzeństwa Rajko Grabowskich – Michała, Jana oraz Katarzyny, wywodzących się ze społeczności kaliskich Greków. Rodzicami przyszłych księgarzy byli Dymitry Rajko Grabowski (ur. prawdopodobnie w 1759 r., zm. 2 VI 1835 r.), kupiec i obywatel miasta Opatówka, rodem z Macedonii oraz Elżbieta z Tuszyńskich.

Księgarnię założył w czerwcu 1856 r. Michał. Po jej uruchomieniu właściciel wydał dwa katalogi rejestrujące jej zawartość: w 1858 r. *Katalog czytelnicy książek polskich w księgarni Michała Grabowskiego* i w 1861 r. *Dodatek pierwszy do katalogu czytelnicy książek polskich w księgarni Michała Grabowskiego*. W 1862 r. Michał założył przy ul. Warszawskiej nr 44-45 Kantor Zleceń i Informacji oraz zarządzał agenturą krakowskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, sprzedając obok obrazów również meble. Od 1873 r. dom książki prowadzili wspólnie Michał i Jan, reklamując się pod nazwą Braci Grabowskich.

W tym czasie Michał otworzył przy księgarni wypożyczalnię książek polskich. Początkowo księgarnia mieściła się w domu Kohna przy ulicy Warszawskiej. Jesienią 1874 r. księgarnia i czytelnia wznowiła swoją działalność po krótkiej przerwie. W 1875 r. nastąpiło przeniesienie sklepu do domu Mamrotha, przy tej samej ulicy, pod nr 65.

W 1879 r. księgarnia przeszła na własność Katarzyny. Nowa właścicielka podjęła się na niewielką skalę działalności wydawniczej, firmując w 1880 r. dwie prace Adama Chodyńskiego: *Święty Antoni, wiadomość o życiu św. Antoniego pustelnika i św. Antoniego Padewskiego, oraz nabożeństwo do tych świętych oraz Kaliskie nabożeństwo majowe odprawiane w kościele OO. Franciszkanów z wiadomością o takimże nabożeństwie u OO. Reformatorów, z przydaniem Godzinek, Koronki, Różańca, modlitw i pieśni do N.M.P.* Katarzyna sama była autorką utworów muzycznych: *Marsz Żuław na piano forte* (ok. 1857 r.) oraz *Mazurek sielankowy* (1882 r.). W mieście prowadziła również naukę śpiewu. Z dniem 13 maja 1885 r., w związku z zamążpójściem właścicielki, księgarnia przeszła na własność Leona Kapalińskiego, który prowadził ją do swojej śmierci w 1906 r. Przez dwadzieścia lat pracy księgarz umocnił pozycję firmy, która w międzyczasie stała się najstarszym działającym w Kaliszu zakładem księgarskim. Katarzyna po ślubie wycofała się z zawodu, poświęcając się wychowaniu córki. Działalności księgarskiej nie wznowiła także po śmierci męża, sprzedając firmę rok później Romanowi Freudenreichowi (Mikołajczyk, 2017, s. 8–13).

Księgozbiór Dymitra Mawrosa

Właścicielem bogatej biblioteki był Dymitr Mawros. Jego rodzina wywodziła się z Cykladów. Dziadkiem Dymitra był odeski kupiec Janis, który pod koniec XVIII w. zaczął realizować interesy na Bukowinie i w Mołdawii. Dzięki małżeństwu udało mu się wejść do kręgu fanariotów. W 1781 r. w Konstantynopolu urodził mu się syn Mikołaj, który ożenił się w 1820 r. z Pulcherią Ghica, siostrą Grigore Dimitrie Ghica, przyszłego hospodara wołoskiego, którego panowanie zakończyło się w roku 1828, gdy wojska rosyjskie, prowadząc wojnę z Turcją, rozpoczęły okupację ziem rumuńskich. W tym roku Mikołaj przeszedł na służbę rosyjską. Z tego związku w 1820 r. na świat przyszedł Dymitr, który po osiągnięciu odpowiedniego wieku, podobnie jak ojciec, wstąpił do armii rosyjskiej. Brał udział w 1849 r. w tłumieniu powstania na Węgrzech i w Transylwanii, a w latach 1863–1864 r., będąc adiutantem słynnego „Wiesziela”, generał-gubernatora Michaiła Murawjowa, tłumił powstanie na Litwie. Od 1873 r. w randze generał-majora dowodził brygadą piechoty w Wilnie, a w latach 1877–1878 rezerwową dywizją piechoty w woj-

nie przeciwko Turcji. W 1876 r. cesarz Franciszek Józef przyznał mu tytuł hrabiowski, co potwierdził w tym samym roku car Aleksander II. W 1879 r. przeszedł w stan spoczynku i zamieszkał we własnym domu w Wilnie. W Tarnowszczyźnie wybudował neorenesansowy eklektyczny dwór. Przed śmiercią otrzymał od cara zgodę na stworzenie z całego majątku ordynacji. Zmarł w 1896 r. (Malinowski, 2015).

Dymitr Mawros zdołał zgromadzić bibliotekę liczącą 5060 tytułów w 9000 tomach. Wydano pięć katalogów rejestrujących jej zawartość: *Catalogue de la bibliothèque du Comte D. Mavros* Riga 1881, *Katalog zapovednoj biblioteki grafa Dmitrija Nikolaewiča Mavrosa* Königsberg 1885, *Katalog zapovednoj biblioteki grafa Dm N. Mavrosa* Wilna 1888, *Catalogue de la bibliothèque du lieutenant-général Comte D. Mavros. Katalog zapovednoj biblioteki grafa D. N. Mavrosa* Königsberg 1890 oraz *Catalogue raisonné de la bibliothèque du lieutenant-général Comte D. Mavros: partie intégrante du majorat de Tarnovo. Katalog zapovednoj biblioteki grafa Dmitrija Nikolaewiča Mavrosa: (imennoj Vysočajšij ukaz Pravitel'stvujuščemu Senatu 20 dek. 1883 g.)* Königsberg 1894 (Paszkie-wicz, t. 2, 2015, s. 285). Tak bibliotekę hrabiego scharakteryzował Edward Chwalewik:

Biblioteka w stare druki, inkunabuly i egzemplarze pamiątkowe zasobna. Była tu między inn. książka do nabożeństwa, z którą królowa Marja Antonina miała jakoby wstępować na szafot. W r. 1915 ewakuowana początkowo do Wysoczan, a następnie do Orszy, została przez bolszewików znacjonalizowana. Najlepsze rzeczy wcielono do Bibli. Publ. im. Lenina i do Bibl. Muzeum Historycznego w Moskwie, resztę oddano do Bibl. Miejskiej w Orszy. (Chwalewik, 1991, s. 238–239).

Książki oznaczone były supereklibrisem oraz eklibrisem, który przedstawiał stempel herbowy o rozmiarach 32 mm. z tekstem: Библиотека генерала графа Д.Н.Мавроса.

Zakończenie

Autor ma świadomość, że przytoczone powyżej informacje, dotyczące obecności książki wśród żyjących w Rzeczypospolitej przybyszów z Balkan, nie wyczerpują tematu. Niemniej jednak przytoczone przykłady, zebrane w trakcie własnych badań nad grecką emigracją w Rzeczypospolitej, pozwalają sądzić, że zajmowała ona poczesne miejsce wśród emigrantów. Przepuszczać można, że dalsze prace badawcze pozwolą przedstawić pełniejszy obraz prezentowanego zagadnienia. Jednak zanim to nastąpi – jak zauważyła Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew – "Konieczna jest dalsza penetracja z autopsji zasobów archiwów, bibliotek i muzeów, zarówno polskich, jak i obcych, także

pod kątem słabo dotąd rozpoznanych źródeł, np. związanych ze sprawami majątkowymi. Należy rozszerzyć kwerendę w kierunku uwzględnienia zasobów innych miast Ukrainy, Białorusi i Litwy z jednej strony, z drugiej zaś w kierunku wykorzystania bogactwa źródeł przechowywanych na terenie Rosji, zwłaszcza w Sankt Petersburgu, Moskwie i Charkowie" (Jaroszewicz-Pieresławcew, 2010, s. 82).

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Kaliszu (APK):

Akta notariusza Stanisława Kobyleckiego, sygn. 3, dok 47

Akta notariusza Franciszka Nowosielskiego, sygn. 29, dok. nr 145

Źródła drukowane

Pamiętnik Dziejów Polskich. Z aktów urzędowych lwowskich i z rękopismów zebrał X. Sadok Barącz. (1855). Lwów.

Paszkievicz, Urszula (2015). *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony.* T. 1–2. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Skoczek, Józef (1939). *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu.* Lwów: Towarzystwo Naukowe.

Opracowania

Abramowicz, Ludwik (1925). *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie. Zarys historyczny (1525–1925).* Wilno: Nakładem i drukiem Ludwika Chomińskiego, Tłocznia "LUX".

A. S. (1935). Arumuni w Poznaniu. *Kurier Poznański*, 123, 8.

Bieńkowska, Barbara (1976). *Staropolski świat książek.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Borkowski, Andrzej (2010). Związki egzarchy patriarszego Nicefora Paraschesa Kantakuzena z Akademią Ostrogską. W: H. Halupczak, J. Misiągiewicz, E. Balashor (red.), *Akademia Zamojska i Akademia Ostrogska w perspektywie historyczno-kulturowej* (s. 249–260). Zamość: Państwowa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowicza w Zamościu, Wydawnictwo Officina Simonidis.

Chadzinikolau, Elżbieta (2000). Działalność wydawnicza Jana Konstantego Żupańskiego. W: B. Kosmanowa (red.), *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.* (s. 73–111). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Chodyński, Adam (1891). Grecy w Kaliszu. *Kaliszanin*, 42, 3.

Chwalewik, Edward (1991). *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na Obczyźnie.* T. II: N–Ż. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.

Marcin Mikołajczyk

- Deluga, Waldemar (2003). *Grecka wspólnota religijna w Rzeczypospolitej. Uwagi na marginesie książki Ihora Lylo*: Ігор Лильо. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. – Львів, 2002, *Bunyk*, 9, 44–58.
- Deluga, Waldemar (2013). Greek patronage of the arts in Lviv in the sixteenth and seventeenth centuries. In: D. Dumitran, V. Moga (ed.), *Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Consumption* (p. 289–297). Zürich-Berlin: LIT Verlag.
- Foć, Mirosław & Romanowska, Monika (1996). *Jan Konstanty Żupański. Życie i dzieło*. Poznań: Nakładem Antykwariatu Naukowego im. Jana Konstantego Żupańskiego.
- Fritz, Józef (1928). *Księgi lekarskie w lwowskich zbiorach XVI/XVII wieku*. Lwów: Nakładem i drukiem "Drukarni Polskiej".
- Gudziak, Borys A. (2008). *Kryzys i Reforma. Metropolia kijowska, patriarchat Konstantynopola i geneza unii brzeskiej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Iorga, Nicolae (1924). *Note Polone*. București.
- Jaroszewicz-Pierślawcew, Zoja (2010). Księgozbiory z Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej. Stan badań i postulaty badawcze. W: W. Walczak, K. Łopatecki (red.), *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II (s. 75–84). Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.
- Jazdon, Artur (2003). Jak na rynku książką handlowano. *Kronika Miasta Poznania*, 372–388.
- Kempa, Tomasz (2002). Akademia Ostrogska. W: A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik (red.), *Szkołnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej* (s. 55–79). Białystok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kempa, Tomasz (2010). Akademia Ostrogska i jej fundator – wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrogski. W: H. Halupczak, J. Misiągiewicz, E. Balashor (red.), *Akademia Zamojska i Akademia Ostrogska w perspektywie historyczno-kulturowej* (s. 185–204). Zamość: Państwowa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowicza w Zamościu, Wydawnictwo Oficyna Simonidis.
- Kijas, Artur (1977). Jan Konstanty Żupański zasłużony księgarz i wydawca polski XIX wieku. *Księgarz*, 2.
- Korzon, Tadeusz (1897). *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*. T. I. Kraków–Warszawa.
- Kuczara, Konrad (2012). *Grecy w Kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej (1585–1621)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Lylo, Ihor (2002). *Narysy z historii breckoji bromady miasta Lwowa XVI–XVII stolic*. Lviv: Wydawnictwo Lvivskoji Politychniki.
- Lylo, Ihor (2012). Grecy we Lwowie: zapomniani obywatele. *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 4, 49–58.
- Lylo, Ihor (2016). Miejsce Greków w kulturze materialnej Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku. *Przegląd Nauk Historycznych*, 1, 189–211.
- Łoziński, Władysław (1902). *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga.
- Maciejewski, Jarosław (1959). Jan Konstanty Żupański 1804–1883. W: W. Jakóbczyk (red.), *Wybitni Wielkopoleanie XIX wieku* (s. 129–153). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

- Maciejewski, Jarosław (1981). Żupański Jan Konstanty (1804–1883). W: A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski słownik biograficzny* (s. 888). Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Malinowski, Gościwit (2015). Dimitrios Mawros, adiutant "Wieszatiela". Pobrane 10 stycznia 2018, z: <http://hellenopolonica.blogspot.com/>
- Mikołajczyk, Marcin (2014). Grecka diaspora w Poznaniu w XVIII i XIX wieku. *Przegląd Archiwalno-Historyczny*, 1, 89–109.
- Mikołajczyk, Marcin (2015). Greckie diaspory na terytorium Rzeczypospolitej w XVI–XIX wieku – rekonasans. *Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, 3, 35–45.
- Mikołajczyk, Marcin (2017). Księgarnia rodzeństwa Rajko-Grabowskich w Kaliszu. *Bliżej Biblioteki. Pismo bibliotekarzy Wielkopolski południowo-wschodniej*, 1/2, 8–13.
- Mironowicz, Antoni (2010). Wykładowcy Akademii Ostrogskiej na tle dziejów szkolnictwa prawosławnego w XVI-wiecznej Rzeczypospolitej. W: H. Halupczak, J. Misiągiewicz, E. Balashor (red.), *Akademia Zamojska i Akademia Ostrogska w perspektywie historyczno-kulturowej* (s. 205–222). Zamość: Państwowa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica w Zamościu, Wydawnictwo Officina Simonidis.
- Motty, Marcelli (1957). *Przechadzki po mieście*. T. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Papahagi, Pericle (1909). *Scrittori Aromâni in secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Baniil)*. București.
- Papahagi, Pericle (1925). *Numiri etnice la Aromâni*. București.
- Pawluczuk, Urszula (2011). Wykładowcy greccy w szkołach bractw cerkiewnych we Lwowie i w Wilnie. *Latopisy Akademii Supraskiej*, 2, 59–69.
- Popiel, Tadeusz (1972). Żupański Jan Konstanty (czerwiec 1804 Poznań – 30 XII 1883 tamże). W: I. Treichel (red.), *Słownik pracowników książki polskiej* (s. 1035–1036). Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Przygodzki, Sławomir (2006). Społeczność emigrantów macedońskich w Kaliszu w XIX wieku. W: K. Walczak, E. Andrysiak (red.), *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej* (s. 56–69). Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Różycki, Edward (1991). *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką*. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Różycki, Edward (1994). *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Różycki, Edward (2001). *Alembekowie i ich księgozbiory. Z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sakowicz, Eugeniusz (1935). *Kościół prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego 1788–1792*. Warszawa: Nakładem Warszawskiej Metropolii Prawosławnej.
- Sławiński, Piotr (2006). *Parafie prawosławne w Opatowie w latach 1778–1915*. Sandomierz: Wydawnictwo Mandragora.

Marcin Mikołajczyk

- Topolska, Maria B. (1984). *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wicherkiewiczowa, Maria (2002). Grecy w Poznaniu. W: *Obrazki z przeszłości Poznania* (s. 50–61). Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Zagórski W. (1893). O szkole grecko-słowiańskiej we Lwowie. Przyczynek do historii oświaty na Rusi w w. XVI. *Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, 11–12, 935–949.
- Zubrzycki, Dionizy (1836). *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi*. Lwów: Drukarnia Instytutu Stauropegińskiego.

A book in Greek culture in Commonwealth in XVI–XIX centuries Reconnaissance

ABSTRACT: The aim of this article is gathering and signalization of information related to the theme of book among Greeks living in Commonwealth. The activity of Greeks in Ostrog Academy and Lviv Fraternity were presented based on literature and archival materials. The orthodox church libraries and private collections of representatives of the Greek nation were discussed as well.

KEYWORDS: Greeks, book collections, orthodox church libraries, Jan Konstanty Żupański